

Metàfora i Metonímia: Cognició i Aprenentatge

Jaume Pons Conca¹

Resum²: Dins el marc teòric de la Lingüística Cognitiva (LC) plantejem una prova per a mesurar en quina mesura els principals mecanismes cognitius que aquesta tendència estudia —la metàfora i la metonímia— són un mitjà facilitador o un entrebanc en l'accés de l'alumne a la informació vehiculada en registre acadèmic. Tanmateix, aquests mecanismes són indestriables dels factors pragmàtics que de manera constant els estimulen: són les necessitats pragmàtiques dels parlants, específiques en cada context, les que motiven uns nous usos de la llengua que poden ser efímers o puntuals o consolidar-se i desembocar en un canvi lexicosemàntic. És per això que tractem d'analitzar els processos inferencials i les implicatures que els alumnes poden abduir gràcies als coneixements enciclopèdics previs, així com a la pròpia experiència individual i col·lectiva del món. En aquest sentit, una anàlisi de la subjectivació inherent a qualsevol manifestació lingüística i de la intersubjectivació necessària perquè pugui haver-hi una comunicació efectiva assoleix també un paper central.

Paraules clau: aprenentatge, inferència, metàfora metonímia, subjectivació,

Abstract: Within the theoretical framework of Cognitive Linguistics (CL), a test is proposed in order to measure to what extent the various cognitive mechanisms which are studied by CL (metaphor and metonymy) are a facilitator or an obstacle for students' access to information in academic registers. However, such mechanisms may not be separated from the pragmatic factors which are constantly triggering them: it is the speakers' pragmatic needs, which are context-dependent, which lead to new instances of language use which may be ephemeral, but also become permanent and result in lexical and semantic change. This is why an analysis is attempted of the inferential processes and the implicatures that students may derive thanks to both their previous encyclopedic knowledge, and their own world individual and collective experience. In this respect, a central role is played by an analysis of subjectification inherent to any linguistic instance and of the intersubjectification required for effective communication to take place.

Keywords: Learning, inference, metaphor, metonymy, subjectification

1. Introducció

1.1 Metàfora i metonímia en el discurs acadèmic

La metàfora i la metonímia no són únicament figures literàries, com s'ha considerat tradicionalment. De fet, on es troben amb una major freqüència és en el discurs quotidià: al carrer, al mercat, al parc, a l'aula, als telediaris, a les sèries, etc. L'ésser humà és, per necessitat, productor i consumidor de metàfores i metonímies, i la comunicació efectiva³ seria impossible o molt difícil sense aquests mecanismes que possibiliten acomplir la màxima de la rellevància de Grice (1975), segons la qual el parlant presenta la màxima informació possible amb la mínima quantitat de formes lingüístiques.

Aqueixa estratègia comunicativa comporta que qualsevol manifestació lingüística, oral o escrita, estiga impregnada en major o en menor mesura del punt de vista del parlant o l'escriptor. És a dir, l'ús de les metàfores i metonímies, maximitza

¹ Filòleg. A l'Institut Superior d'Investigacion Cooperativa IVITRA estudia el canvi lexicosemàntic (CLS) des d'una perspectiva diacrònica. La seua línia d'investigació se centra principalment en els mecanismes cognitius (metàfora, metonímia i processos inferencials i abductius), els factors motivacionals (factores interns i externs, etnopràgmàtica) i les conseqüències (polisèmia) del CLS.

² Agraïments a Josep Martines, director de la investigació, pel seu recolzament, al projecte ISIC-IVITRA, dirigit pel professor Vicent Martines, per oferir-me el suport necessari per a dur a terme la recerca, a la Universitat d'Alacant (UA), a Elena Sánchez, Caterina Martines, Jordi Antolí, Josep Vicent García i Ana Leiva pel seu suport en la realització de la recerca.

³ Les extensions semàntiques trenquen amb el principi d'isomorfisme, segons el qual caldria associar a cada nou significat un nou mot, perquè permeten conceptualitzar a partir dels coneixements previs. La conseqüència n'és la polisèmia.

l'eficàcia del llenguatge, la qual cosa implica sempre una subjectivació semàntica condicionada per la pròpia experiència del món, i també sintàctica:

Synchronically, speakers/writers selects not only the content, but also the expressions of that content –which entity is chosen as syntactic subject, whether topicalization is used, present or past tense, etc. In the dynamic production or writing, linguistic material may be used in novel ways to express that subjectivity (Traugott i Rasher 2002, 41)

Ara bé, perquè hi haja comunicació ha d'haver-hi també un destinatari. Els processos pragmàtics que s'hi estableixen entre els dos components són tan complexos com naturals:

D'una banda el parlant o l'escriptor ha de codificar el missatge d'acord amb el seus propòsits i adequar-lo segons la imatge preconcebuda que tinga del destinatari. El discurs acadèmic, prototípicament representat pels llibres de text escolars, no és una excepció: perquè s'acomplisca l'objectiu que els alumnes aprenguen, els editors i els membres de la comunitat educativa hem d'analitzar en quina mesura les formes lingüístiques emprades es corresponen amb la informació conceptual i la capacitat cognitiva dels alumnes. Hem de ser conscients que el discurs de l'aula està farcit de metàfores i metonímies més o menys abstractes que els alumnes hauran de saber interpretar perquè es complete amb èxit el procés d'aprenentatge, de manera que la correcta interpretació de la metàfora i la metonímia suposarà la consecució d'una estratègia importantíssima en la recuperació de la informació continguda als llibres de text.

D'una altra banda, el destinatari no es limita a realitzar una interpretació literal del missatge, perquè és conscient que la codificació d'aquest es regeix per la màxima explicada, de mode que ha d'elaborar hipòtesis arran la interpretació que fa d'aqueixa subjectivació, però també de la subjectivació pròpia, ja que el mateix destinatari és emissor en moltes altres ocasions en què emprà estratègies semblants que l'ajuden a entendre el missatge quan assumeix aquesta altra funció. Aquest espai comú entre la subjectivació del productor i del receptor s'anomena intersubjectivació (Traugott i Rasher 2002), que possibilita els processos inferencials⁴ i l'establiment de implicatures, estructurats al voltant d'associacions metafòriques o metonímiques.

El discurs acadèmic ha de ser un mitjà, un vehicle, un instrument al servei de la transmissió i l'accés del receptor —l'estudiant— al contingut de geografia, d'història o de matemàtiques. Com s'ha avançat, la comprensió de metàfores i metonímies exigeix posar en joc estratègies cognitives i parcel·les de coneixement enciclopèdic que sovint són fora de l'abast de l'aprenent.

És per això que hem decidit dissenyar un experiment per a comprovar en quina mesura les expressions que contenen metàfores o metonímies són un avantatge o una dificultat en l'accés a la informació del discurs acadèmic. Hem pres com a punt de partida fragments reals de diferents llibres de text,⁵ i hem analitzat el grau en què les respostes dels alumnes s'aproximen al significat canònic d'aquestes expressions. Finalment, també hem tractat de destriar els diferents processos inferencials i les implicatures derivades que s'hi troben, i els diferents mecanismes cognitius que els alumnes són capaços d'emprar tant a l'hora de descodificar o produir expressions amb llenguatge figurat.

⁴ In the present context it is meant to elide the complexities of communication in which the speaker/writer evokes implicatures and invites the addressee/reader to infer them (Traugott and Dasher 2002, 5).

⁵ Vegeu les fonts.

En l'apartat següent presentem, en negreta, tres dels fragments per què preguntem als alumnes, així com les interpretacions, literals i no literals que en donen. Les relacions establertes mitjançant projeccions metafòriques o metonímiques s'hi reflecteixen gràficament en cadascun dels casos

2. Anàlisi de les respostes

2.1 *Als països desenvolupats es concentra el nombre més gran de “cervells”.*

El significat d'aquesta expressió és que 'als països desenvolupats es concentra el nombre més gran de persones desenvolupades intel·lectualment', i es construeix al voltant d'una metonímia del tipus PART CORPORAL —cervell— PER PERSONA.⁶ La tria d'aquest òrgan no és aleatòria, sinó que se selecciona atenent a la seua funció i a la seua qualitat de centre productor i emmagatzemador del saber humà, de manera que complementa la informació inicial. S'amaga doncs, una segona metonímia del tipus OBJECTE PER FUNCIO que permet que “cervells” passe a designar metonímicament 'persones desenvolupades intel·lectualment'. Comprovem en la interpretació d'alguns enquestats com el fet de no entendre la segona associació varia considerablement la comprensió de la frase:

- (1) Que viuen moltes persones en aquest lloc, perquè el cervell és una part del cos.
- (2) Com als països més grans hi ha més persones i cada persona té un cervell, hi ha més cervells.
- (3) En los países más desarrollados se encuentran más personas.
- (4) Als països desenvolupats hi ha major nombre de persones.
- (5) Que als països desenvolupats es concentra la major quantitat de persones, perquè cada persona és un cervell.

En un parell de casos, per contra, els alumnes han emprat la metàfora estructural +LES MÀQUENES SÓN PERSONES+ que els ha possibilitat entendre les màquines en termes de persones:

- (6) Com que els països més desenvolupats hi ha feines molt avançades, aquestes fan el treball del “cervell” humà i realitzen activitats de forma certament lògica i organitzada.
- (7) En alguns països estan les persones més llestes perquè són droïdes.

La resta d'interpretacions es corresponen més o menys amb la significació original, encara que amb matisos molt diferents. Hi trobem un primer grup que es limita a descriure el significat (c):

- a) (8) Als grans països hi ha més gent intel·ligent.
- (9) Los países más desarrollados tienen habitantes muy inteligentes.
- (10) Que als països més desenvolupats es concentren grups de persones molt intel·ligents.

⁶ Pel que fa a les metonímies, es fa servir la tipologia que estableix Barcelona 2012, 130-132, tot i que amb algunes variacions, ja que com s'hi indica, «no existe una tipologia de metonímies a la vez detallada y comúnmente aceptada» (Barcelona 2012, 130).

Uns altres alumnes ofereixen el significat canònic i, a més a més, infereixen les diverses causes per què s'explica aquesta distribució. Fem notar que a la frase que es presenta al qüestionari no apareix cap referència a aquestes possibles causes, de manera que les inferències que originen els enquestats estaran directament relacionades amb una interpretació de caràcter enciclopèdic.⁷ S'observa que en molts casos la significació i la motivació s'expliciten mitjançant oracions causals o consecutives (d), però en molts altres els alumnes realitzen inferències que recolzen sobre projeccions metonímiques del tipus CAUSA PER EFECTE, ja que a les respostes es troba, ja no el significat convencional, sinó les causes per què als països desenvolupats hi ha més «cervells» (e):

b) (11) Als grans països desenvolupats hi ha més gent llesta perquè hi ha més accés a la cultura.

(12) Significa que als països més desenvolupats hi ha més persones intel·ligents perquè l'educació és millor.

(13) Els països desenvolupats poden brindar una millor educació als seus habitants, i per tant els seus habitants desenvolupen millor el cervell.

c) (14) Quiere decir que en estos países se acumulan la mayoría de mejores estudiantes.

(15) Que la educació és millor als països [desenvolupats].

(16) Que hi ha moltes universitats, instituts i col·legis a les grans ciutats.

La relació establerta en (d) a partir de l'activació de la pròpia experiència i dels coneixements enciclopèdics individuals i col·lectius, és la més freqüent. Comprovem ara com, la no activació d'aquests coneixements⁸ pot portar a unes altres interpretacions, com considerar gairebé la intel·ligència com a tret inherent dels països desenvolupats (f) o reduir la causalitat a una qüestió estadística (g):

d) (17) En altres països tenen millors notes perquè tenen cervells enormes.

(18) Que als països més desenvolupats hi ha més intel·ligència.

(19) Que les persones són més intel·ligents per a fer moltes coses importants i per això els països estan més desenvolupats.

(20) Que són més llestos alguns països que els altres.

e) (21) Les persones més famoses per haver inventat alguna cosa es troben als països més grans, perquè hi ha molta més gent.

(22) Com que hi ha més gent a les grans ciutats, hi ha més possibilitats de que algú siga molt intel·ligent.

(23) Com que en els països més desenvolupats hi viuen més persones hi ha més cervells.

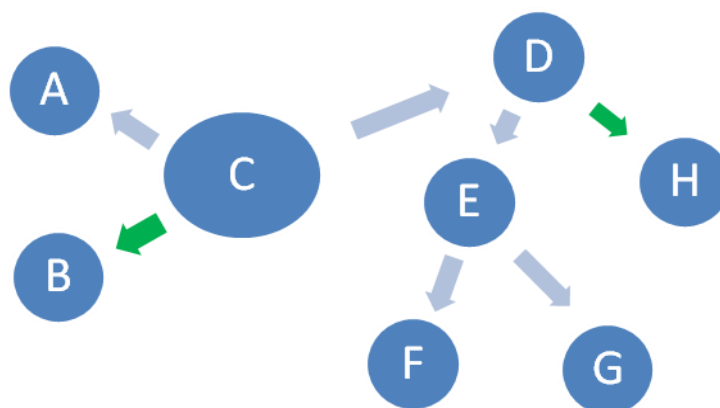
⁷ El significat extralingüístic enciclopèdic és fonamental tant a l'hora d'atorgar una interpretació a extensions metafòriques o metonímiques com a l'hora de crear-ne. De fet, «La LC asume que no es posible establecer una separación [...] efectiva entre *significado lingüístico*, es decir, la información que tenemos sobre un elemento y que va a ser relevante para hablar, y el *extra-lingüístico o enciclopédico*, aquello que sabemos sobre algo que con toda seguridad no es necesario para la lengua» (Ibarretxe-Antuñao i Valenzuela 2012, 20).

⁸ No tenir en compte el significat extralingüístic pot conduir a interpretacions allunyades d'aquelles convencionals fonamentades sobre projeccions metafòriques o metonímiques. En aquest sentit resulta il·lustrativa la selecció d'exemples que trobem a Taylor, 1995. Per exemple, si contrastem les frases *John is in the telephone booth* i *John is in the telephone book*, comprovem que mentre que el primer cas admet una interpretació literal, el segon, en què s'ha projectat un esquema físic aplicable a casos com el primer, no es pot entendre si no es té el coneixement previ que el que realment apareix a la guia telefònica és el número de telèfon de John, i no John.

Finalment, un darrer grup d'alumnes ha estructurat la resposta tenint present dues metàfores estructurals: +EDUCACIÓ ÉS RIQUESA/DESENVOLUPAMENT+ i +RIQUESA/DESENVOLUPAMENT ÉS PODER+. No obstant això, és fàcil destriar motivacions metonímiques⁹ del tipus EFECTE PER CAUSA en l'extensió metafòrica. Un primer grup de respostes enceten el camí en associar la riquesa o el desenvolupament —EFECTE— amb l'educació —CAUSA—, la qual cosa possibilita establir una altra relació entre riquesa o desenvolupament —CAUSA— i poder —EFECTE—:

- f) (24) Los países que tienen más dinero son más importantes.
 (25) Que als països rics hi ha més persones i més educació
 (26) Los países desarrollados poseen la mayor influencia sobre los demás.

Observem que per a l'elaboració de (26) caldria haver emprat consecutivament ambdues metàfores, la qual cosa pot exigir un grau d'elaboració que implicaria una complexitat alta, tot i que estiguen ben arrelades culturalment. Per això, i tenint en compte les indicacions de Peirce,¹⁰ potser cal cercar una connexió més òbvia, immediata i directa, que queda descoberta si considerem que l'alumne ha realitzat una extensió metafòrica a partir de la qual ha entès el funcionament o la jerarquia dels països emmirallant-los amb el funcionament del cos humà, més concretament, amb la funcionalitat del cervell —manar— respecte el cos.

Connexions¹¹ semàntiques establertes a 3.1.

2.2 Els primers homo sapiens vivien en xicotets grups, els integrants dels quals mantenien forts llaços de solidaritat entre ells

El significat canònic d'aquesta expressió metafòrica és que 'els primers homo sapiens s'ajudaven entre ells' (g), que esdevé punt de partida i d'arribada de diverses

⁹ La interacció entre ambdós mecanismes cognitius és constant, fins el punt que autors com Antonio Barcelona assenyalen que en tota extensió metafòrica existeix una «perspectivització metonímica» del domini origen i meta metafòrics. En aquest sentit, vegeu Barcelona 1998, o Barcelona 2012.

¹⁰ El segon criteri de la teoria de l'abducció de Peirce, seguint les passes de Grice, es refereix a una economia lingüística que es pot enfocar des del punt de vista de la producció però, també de la interpretació: inferim la major quantitat possible d'informació establint el menor nombre de relacions. Vegeu Jan Svennevig, 2001.

¹¹ Les fletxes de color blau indiquen associacions metonímiques; les verdes les metafòriques.

inferències invitades reflectides en unes respostes farcides de projeccions de caire metonímic. Aquestes respostes segueixen un raonament lògic que ens permet organitzar-les a partir de les connexions que s'estableixen entre els valors semàntics de les unes i de les altres, uns valors «emparentats per línies diverses, superposats en força punts, i, sobretot, percebuts culturalment com a semblants» (Martines 1234, 2001).

En primer lloc, alguns alumnes li atorguen un valor de 'coneixença' (a), és a dir, interpreten que en la majoria dels casos en què algú ajuda algú altre hi ha un coneixement previ d'aquesta persona. El coneixement a què ens referim és prou neutral, i sembla que es limita a expressar que unes tribus sabien sobre l'existència d'unes altres tribus. Aquesta estimació canvia en un nou conjunt de respostes que ja no fan referència a la coneixença inicial, sinó al 'respecte' (b), projecció que es fonamenta en el fet que mantenir una relació de coneixença amb algú, en general, implica un comportament que no entre en conflicte amb les maneres de fer d'aqueixa persona.

- a) (1) Mostren més solidaritat entre ells perquè es coneixien entre sí.
(2) Com es coneixien entre ells al ser poques persones es tractaven millor.
(3) Que com eren grups més xicotets es coneixien més.
- b) (4) Que els homo sapiens que estaven al mateix grup es mantenien units entre ells i es respectaven.
(5) es respectaven molt perquè eren pocs.

L'acompliment prolongat d'unes pautes respectuoses de comportament pot afegir un nou component d'afectivitat' (c) que, ben desenvolupat, condueix a un alt grau de 'confiança' o fins i tot 'estimació' (d). Tant el sentiment d'afectivitat com el d'estimació s'experimenten amb persones d'un cercle íntim o proper, que en algunes ocasions els alumnes han identificat amb la 'família', o si més no, amb un sentiment de 'germandat' (e). Però encara més: quan s'estima algú s'hi estableix un lligam fort que porta, entre unes altres coses, a compartir allò que es posseeix amb la persona estimada (f). Un cop aquí, és fàcil relacionar semànticament 'compartir' amb el significat canònic de l'expressió metafòrica, 'ajudar' (g).

A més a més, l'acció de compartir o d'ajudar possibilita una altra projecció metonímica basada en el fet que qui comparteix o ajuda no és avariciós (h). Això, finalment, dóna pas a una darrera interpretació que reflecteix que «mantenir forts llaços de solidaritat» implica una vàlua personal considerable que alguns alumnes relacionen fins i tot amb l' 'altruisme' (i).

- c) (6) Vol dir que els primers habitants de la Terra havien de portar-se bé entre ells.
(7) Els primers homo sapiens vivien en xicotets grups i els integrants es llevaven bé.
(8) Com vivien tots junts i amb poca gent, tenien molta confiança entre ells.
- d) (9) Al haver un vincle entre ells vivint junts, s'estimaven entre ells i s'ajudaven.
(10) Que como eran grupos pequeños se querían y tenían mucho cariño y se apoyaban en todo.
- e) (11) Les persones d'aquest grup tenien una relació familiar entre ells.

(12) Els primers homo sapiens vivien junts, perquè era la millor manera de sobreviure i protegir-se els uns als altres, això fa que es creen forts llaços de fraternitat.

f) (13) Com tenien molt poques coses, ho compartien tot.

(14) Abans la gent d'un grup o un poble es coneixia bé i ho compartia tot

(15) Que compartien les coses

g) (16) Els primers homo sapiens [...] s'ajudaven mútuament perquè vivien en grups més petits.

(17) Vol dir que aquells que viuen en grups petits s'ajuden entre ells més, col·laboren entre ells.

(18) Que els primers homo sapiens vivien en grups en els quals tots s'ajudaven entre sí i estaven molt units.

h) (19) Això indica que [...] eren millors persones, perquè no hi havia avarícia.

i) (20) Es tractaven bé perquè eres més bones persones perquè tots eren iguals de rics i pobres.

(21) Els homo sapiens s'organitzaven en petits grups i eren altruistes.

Les interpretacions a-g es fonamenten en implicatures establertes a partir de projeccions metonímiques del tipus CONDICIÓN PER RESULTAT, ja que en cadascun dels grups els alumnes es refereixen a les condicions prèvies —conèixer-se, respectar-se, tenir una bona relació, estimar-se i compartir— que consideren necessàries perquè s'hi pugui produir l'ajuda —resultat—, mentre que per contra, les interpretacions g-i es fonamenten en metonímies del tipus RESULTAT PER CONDICIÓN, ja que les respostes van més enllà del valor semàntic de (g).

Finalment, la diferent manera com els alumnes han entès la relació que els primers Homo sapiens permet introduir el concepte [ESPAI MENTAL]: els diferents esquemes conceptuals subjectius que els individus activen en rebre una determinada informació. Metafòricament, els espais mentals són les diferents finestres des de les quals un subjecte pot contemplar un mateix referent, que és inserit en dominis que, tot i mantenir una relació conceptual d'identitat —el referent sempre és el mateix—, representen parcialment cadascuna de totes les possibles realitats. Esther Pascual ho expressa així:

Pueden describirse metafóricamente como gafas de color que se colocan encima de la nariz del ente conceptualizador motivando así una visión concreta de una entidad, hecho, situación o relación. [...] Pueden entenderse como escenarios cuyos elementos se conceptualizan en relación con distintos filtros cromáticos (Pascual 2012, 153)

La percepció d'una entitat, fet, situació o relació filtrada per una ullera d'un o d'un altre color, és a dir, la interpretació que el subjecte fa arran la inserció del referent en un determinat espai mental, pot variar considerablement segons la tria d'aqueix espai. Per exemple, en un programa televisiu es debat sobre la validesa o no de la Constitució Espanyola de 1978, i es produeix el següent diàleg:

- [...] Esa que vosotros decís “papelito del 78” [...] es algo que está en todos vuestros discursos.

- ¿Quién ha dicho eso?

- Niégame que no habéis pensado que el 78 es un régimen acabado.

- ¡Ah! ¡Ahora es pensar!

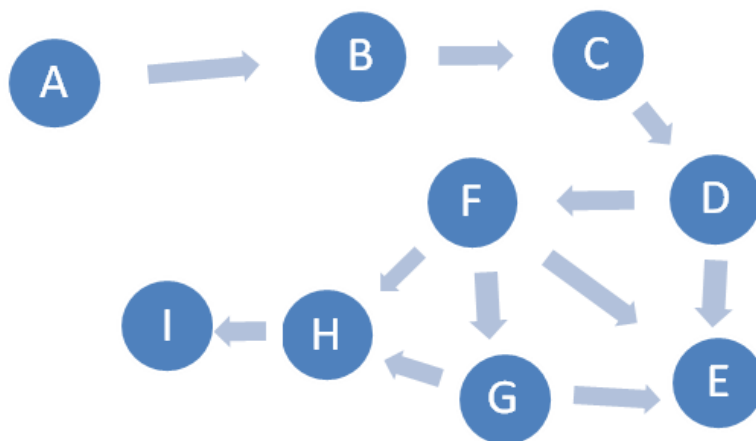
(Al programa de televisió *Al Rojo Vivo*, 11 de juny de 2014: http://www.atresplayer.com/television/programas/al-rojo-vivo/2014/junio/dia-11-odn-elorza-votado-conciencia-asumo_2014061100189.html).

Encara que les dues intervencions de l'acusador contenen el mateix referent — la valoració que el partit de l'acusat fa sobre la Constitució—, aquest s'insereix en dos dominis conceptuals diferents: en la primera es presenta com a fet irrefutable i objectivament —domini conceptual OBJECTIVITAT O REALITAT—¹² manifest mitjançant uns discursos escrits o orals a què es pot accedir, mentre que en la segona el referent apareix ancorat al domini VALORACIÓ O CREENÇA, que reflecteix l'opinió que l'emissor té formada sobre el partit a què acusa.

Sovint els elements d'un espai mental es barregen amb els d'un altre. És el que s'anomena *integració conceptual d'espais mentals* o *blending*, que és produeix quan dos espais mentals comparteixen una estructura comuna —*espai genèric*— que possibilita la fusió dels elements d'ambdós espais en l'*espai amalgamat*.

Per exemple, algunes de les extensions semàntiques que els alumnes han establert en aquesta pregunta reflecteixen un espai amalgamat constituït al voltant de l'aportació d'elements de dos espais mentals diferents —l'espai de la IMAGINACIÓ en què necessàriament s'han de situar uns referents tan llunyans com els primers homo sapiens i el de la pròpia REALITAT experimentada que els permet entendre les relacions actuals entre els humans— amb estructures semblants.¹³

Només així s'entenen respostes en què el sentit atorgat a l'expressió metafòrica 'forts llaços de solidaritat' s'explica amb una comparació més o menys explícita amb l'actualitat, com ara (1) o (2), de què s'infereix que la solidaritat no és un valor molt present a les hores d'ara, (3), (4), (5) o (7), en què la grandor del grup es concep de manera indirecta d'acord amb la de les societats actuals, o (19) o (20), en què les qualitats personals de 'bona persona' i 'altruista' són enteses segons l'avarícia i les desigualtats d'avui.

Connexions semàntiques establertes a 3.2.

¹² Com indica Pascual, «incluso el dominio de la realidad aparentemente objetiva constituye un dominio cognitivo» (Pascual 2012, 150)

¹³ Fauconnier i Turner aprofundeixen en els conceptes [ESPai MENTAL] i [BLENDING]. Vegeu els dos treballs assenyalats a la bibliografia.

2.3 Des de fa uns anys les ciutats dels països més rics mantenen un cert estancament pel que fa al nombre d'habitants.

El significat d'aquesta expressió és que 'el nombre d'habitants de les grans ciutats es manté constant', és a dir, que ni augmenta ni disminueix. La construcció és possible gràcies a la metàfora estructural mitjançant la qual comparem l'equilibri demogràfic d'un lloc amb les aigües tranquil·les i quietes d'un estany. Des d'un punt de vista tradicional de l'estudi de la demografia, aquest manteniment s'explicaria a partir de l'equilibri entre el nombre de persones que naixen i les que falten en un lloc, ja que les migracions eren tan poques que no suposaven un canvi remarcable en les estadístiques. Alguns dels alumnes ho han interpretat en aquest sentit o han incidit en factors que explicarien la baixa natalitat i l'escassa mortalitat dels països rics:

- a) (1) El mateix nombre de persones que naixen és el mateix que moren.
- (2) Vol dir que hi ha països on la natalitat i la mortalitat són iguals, i no augmenta el nombre d'habitants.
- (3) Significa que la gent de ciutats i països rics no té fills i que tampoc moren les persones majors.
- (4) Hi ha més possibilitats d'evitar tenir un fill en aquests moments de crisi, perquè la gent no podria mantenir-lo.
- (5) Que no hi ha grans creixements ni disminucions en massa perquè hi ha més medicaments.

Uns altres sí que fan servir els coneixements previs necessaris per a entendre que a les hores d'ara els canvis demogràfics no es poden analitzar sense tenir presents els fluxos migratoris, però varien el significat original, ja que associen els moviments de masses amb un augment de la població dels països rics, o per contra, abstraen la implicatura que si els països de destí d'aquestes masses de gent creix en nombre d'habitants, els països d'origen decauran en aquest aspecte. Aquesta interpretació es pot explicar a partir de la mateixa imatge d'un estany que, en rebre més aigua —persones— augmenta el nivell, de manera que se segueix desenvolupant la metàfora estructural anteriorment explicada:

- b) (6) Les ciutats més grans mantenen un estancament perquè quan més es desenvolupen més persones migren a aquestes ciutats.
- (7) Desde hace tiempo muchas ciudades no reciben inmigrantes en sus ciudades.
- (8) Això vol dir que a aquests països van molts immigrants i per això augmenta la població i fa que alguns països s'estanquen.
- (9) Els altres països estan estancant-se perquè la gent emigra allí.

Arran l'associació entre «estancament» entès com a augment de la població i els moviments migratoris, observem que en ocasions s'explicita com aquests segons no són entesos com a moviments voluntaris o desitjables. En aquest sentit trobem un nou grup de respostes fonamentades en la implicatura que si els que emigren busquen unes millors condicions de vida, és perquè allà on viuen aquestes condicions són dolentes, fet que condueix alguns dels enquestats a referir-se a desigualtats i injustícies, mitjançant una connexió metonímica del tipus CAUSA —desigualtat entre els països— PER EFECTE —pobresa i migració—.

- c) (10) Molts països tenen desigualtats respecte amb els diners.
- (11) La gent se'n va a altres països perquè hi ha molta pobresa.
- (12) Que les persones que es troben en roïnes circumstàncies decideixen anar-se'n a ciutats on hi ha més diners i recursos.

Com hem explicat, «estancament» es refereix a un estat de quietud en què no es produeixen variacions importants pel que fa al nombre d'habitants, però en cap cas concreta si aquest nombre és elevat o no. No obstant això, si que trobem algunes respostes que s'hi refereixen. Cal cercar l'origen d'aqueixes estimacions en b), ja que segurament s'expliquen a partir de les connexions semàntiques entre [MÉS] i [MOLT] —recordem, estancament entès com a 'augment de la població'—. Hi ha, doncs, una extensió de base metonímica del tipus RESULTAT —haver-hi molts habitants— per CONDICIÓN —haver-hi més habitants—:

d) (13) Significa que las ciudades ricas tienen un número elevado de habitantes.

(14) Que hi ha molts habitants.

(15) Alguns ciutats a causa de tindre una quantitat d'habitants molt elevada, com necessiten molts productes no es desenvolupen, encara de ser molt rics.

En un altre grup de respostes «estancament» adquireix un nou valor de saturació, com comencem a percebre amb exemples com (8) o (9), en què es posa en relació l'augment de la població amb aquest nou valor mitjançant una metonímia del tipus RESULTAT —saturació— per CONDICIÓN —augment d'habitants—.

e) (16) El nombre d'habitants ha suposat un estancament en el desenvolupament d'aquestes perquè estan plenes.

(17) Que els habitants estan estancats i no caben més.

(18) Que en aquestes ciutats estan abarrotades de persones.

(19) Els habitants d'una ciutat no caben en tota la ciutat i no tenen suficients recursos per a tota la gent.

És ara, amb exemples com (16), (17) o (19), que es veu amb més claredat com les ciutats riques es conceptualitzen com a entitats volumètriques omplertes del tot, gràcies a l'ús de la metàfora ontològica +LA CIUTAT ÉS UN RECIPIENT+. Observem, a més a més, que en alguns casos aqueixa superpoblació mundial es justifica de nou gràcies a la posada en escena de factors de tipus enciclopèdics, ja que, mitjançant una relació metonímica del tipus CAUSA —tenir molts fills— PER EFECTE —superpoblació—, s'interpreta que «estancament», amb un valor de 'saturació', fa referència al fet que la població mundial creix a un ritme insostenible:

f) (20) Perquè els preocupa el creixement de la població

(21) Les ciutats poderoses controlen els naixements per a evitar la superpoblació i priven a moltes famílies de poder tindre el nombre de fills que elles voldrien.

(22) Que des de fa uns anys als països més desenvolupats econòmicament el nombre de naixements està disminuint, perquè si segueix augmentant com abans, la ciutat tindria un nombre d'habitants major als seus recursos.

Finalment, un elevat nombre d'alumnes ha atorgat a la frase una interpretació relacionada amb l'economia. D'una banda, un grup d'enquestats ha entès que «estancament» defineix precisament aqueixa situació econòmica, i ha establert una relació de causalitat amb el nombre d'habitants, és a dir, ha interpretat que la situació econòmica de les grans ciutats depèn directament del nombre d'habitants perquè els diners s'hi han de repartir:

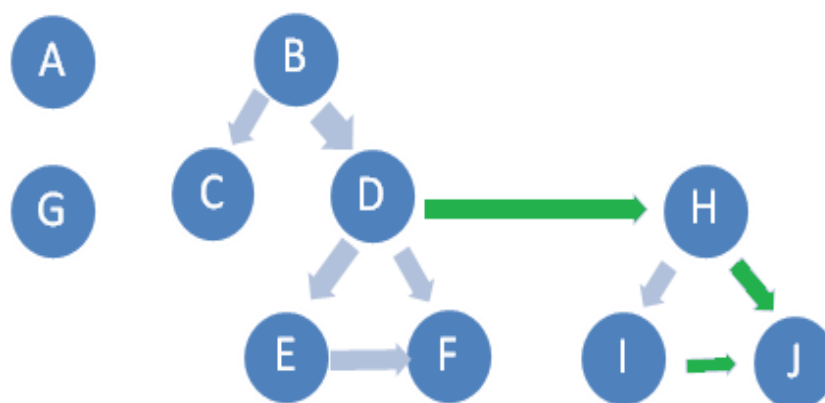
- g) (23) Que no hi havia diners per a tants ciutadans.
- (24) Significa que com hi ha moltes persones la riquesa no augmenta.
- (25) Més habitants, pocs diners.
- (25) Perquè els ajuntaments tenen que pagar als habitants.

D'una altra banda, lligada a aquesta interpretació, un 11% dels alumnes ha entès «estancament» amb el sentit canònic però, també l'ha relacionat amb l'economia en concret, i amb l'estat de benestar en general. Observem que en aquests casos es fa servir la metàfora estructural del pastís +ALLÒ QUE ES REPARTEIX (BENESTAR) ÉS UN PASTÍS+, ben transparent i arrelada culturalment:

- h) (26) Als països més rics el nombre d'habitants no ha crescut perquè volen mantindre l'alt nivell de vida.
- (27) Significa que els països rics tenen menys fills perquè volen que tinguin una bona formació i tenen el número de fills que els permeta la seua condició de vida. [...] Les famílies més riques tenen un número determinat de fills perquè puguen tindre una bona vida.
- (28) [...] Si els llocs on hi ha riquesa tenen fills el seu nivell baixa.
- (29) Perquè quan més persones és més difícil mantenir-les.

Ens fixem que la idea anterior, a través d'una associació metonímica del tipus MANIFESTACIÓ HABITUAL —quedar-se la millor part— PER ACCIÓ (i)—repartir— que podem encabir dins la tipologia general de la PART PEL TOT, possibilita unes respostes que reflecteixen el fet que aquestes reparticions sovint no són equitatives i que, en alguns casos, desemboquen en unes lluites de poder que introdueixen de nou la metàfora estructural +RIQUESA ÉS PODER+ (j) :

- i) (30) Que ni ixen de la crisi econòmica que hi ha per culpa d'algunes persones que roben.
- (31) Les persones amb més poder del país roben molt.
- (32) Que els països són rics i els polítics també però a les persones normals no els donen diners, estan parats.
- (33) Perquè l'augment de la població podria afectar al seu govern i els seus beneficis.
- (34) Les persones de ciutats més riques tenen importància en el món.
- (35) els països més rics tenen més poder que els països menys rics.

Connexions semàntiques establertes a 3.3.

3. Conclusions

1) La metàfora i la metonímia no són només figures literàries: el llenguatge quotidià n'està farcit, i de la interpretació que se'n fa depèn l'accés o no a una determinada informació. Aquestes expressions poden ser més o menys noves, i poden consolidar-se —canvi lexicosemàntic— o no —canvi efímer—.

2) El discurs acadèmic, prototípicament representat pels llibres de text, no és una excepció, de manera que la metàfora i la metonímia poden esdevenir un avantatge, en la mesura que contribueixen a l'assoliment d'un concepte d'una manera gràfica, fet que respon a l'estructura del coneixement en forma de bastida, o un inconvenient, en cas que no l'alumne no compte amb els referents o els coneixements enciclopèdics o culturals previs necessaris per a interpretar la informació que s'hi arreplega.

Els resultats donen compte de com només una minoria de l'alumnat encerta el significat canònic de les expressions plantejades, malgrat que com es pot observar als diferents gràfics en què es mostren les connexions establertes en cadascuna de les respostes, per a arribar a unes determinades respostes s'ha hagut de passar necessàriament per aqueix significat prototípic. Tot i això, a l'aula cal fer un esforç per a garantir, precisament, que la presència inevitable de metàfores i metonímies en el discurs acadèmic comporte únicament beneficis.

Aquesta tasca s'ha de basar en l'assimilació progressiva de les expressions tractades, que es veurà reflectida tant en els usos orals com en el grau d'aproximació al significat canònic que incloguen els escrits dels alumnes. Exigeix un primer període d'observació per part del docent per a comprovar quina és la capacitat de buidament d'informació dels aprenents, i un segon en què la comprensió d'aqueixes expressions siga fixada com a objectiu. El tractament de projeccions metafòriques o metafòriques en el llenguatge quotidià pot ser implícit —aturar una lectura en grup o un debat per a reflexionar sobre una expressió, per exemple— o explícit —demanar-los que demanen informació als pares o que cerquen al diccionari que volen dir unes determinades expressions—; el que realment importa és que aconseguen nous esquemes conceptuals i que capten, de manera inconscient i natural, el funcionament de la llengua: des del punt de vista del docent de català, un alumne competent és aquell capaç de jugar amb la llengua, de transformar-la i adaptar-la segons les necessitats de cada moment.

3) La capacitat d'elaborar hipòtesis i de realitzar processos inferencials és imprescindible per a la descodificació del contingut extralingüístic del missatge. Aqueixes inferències són possibles gràcies a associacions metafòriques o metonímiques en què s'empren esquemes conceptuals prèviament adquirits. Com s'ha vist, els alumnes són capaços d'establir connexions d'aquest tipus:

a. Metàfores estructurals, sovint arrelades culturalment, com ara +RIQUESA ÉS PODER+ o +EDUCACIÓ ÉS FUTUR+.

b. Metàfores ontològiques. Com veiem en casos com (16), (17) o (19) del punt 3.3., alguns alumnes són capaços, ja no d'interpretar, sinó de fer servir metàfores ontològiques que ajuden a conceptualitzar entitats abstractes.

c. Metonímies del tipus CAUSA PER EFECTE o EFECTE PER CAUSA.

d. Metonímies del tipus CONDICIÓ PER RESULTAT o RESULTAT PER CONDICIÓ.

4. Bibliografia citada

BARCELONA SÁNCHEZ, ANTONIO (1998), «El poder de la metonimia», dins CIFUENTES HONRUBIA, JOSÉ LUIS (ed.), (1998), *Estudios de lingüística cognitiva I*, Departamento de filología española. Lingüística general y teoría de la literatura, Universitat d'Alacant.

- (2012), «La metonímia conceptual», dins IBARRETXE-ANTUÑANO, IRAIDE I VALENZUELA JAVIER (Dirs.), (2012), *Lingüística cognitiva*, Madrid, Antrophos Editorial.

FAUCONNIER, GILLES i TURNER, MARK (1998): «Conceptual projection and middle spaces», *Cognitive Science Technical Report*, 9401.

- (2002), *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*, Nova York, Basic Books.

GRIES, HERBERT PAUL (1975), «Logic in conversation», dins COLE, PETER I MORGAN, JERRY (eds.), (1975), *Syntax and semantics*, 3, Nova York, Academic Press, 41-48.

IBARRETXE-ANTUÑANO, IRAIDE I VALENZUELA JAVIER (Dirs.), (2012), *Lingüística cognitiva*, Madrid, Antrophos Editorial.

MARTINES, JOSEP (2001): «L'expressió de les emocions i la creativitat lèxica: *estimar* 'amar', entre l'eufemisme i la metàfora cultural», dins *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*. Santander, setiembre, 1999, Santander, Universitat Internacional.

PASCUAL, ESTHER (2001): «Los espacios mentales y la integración conceptual», dins Ibarretxe-Antuñano, Iraide i Valenzuela Javier (Dirs.), (2012), *Lingüística cognitiva*, Madrid, Antrophos Editorial.

SENNEVIG, JAN (2001), «Abduction as a methodological approach to the study of spoken interaction», *Norskraft* 103, s. 1-22. (pdf: <http://home.bi.no/a0210593/abduction%20as%a%methodological%20.pdf>)

TAYLOR, JOHN R. (1995): «Approaches to word meaning: The network model (Langacker) and two-level model (Bierwisch) in comparasion», dins René Dirven/ Johan Vanparys (ed.), *Current Approaches to the Lexicon*, dins *Duisburger Arbeiten zur Sprach un Kulturwissenschaft. Duisburg Papers on Research in Language and Culture*, núm. 24, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main.

TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS I RASHER, RICHARD (2002), *Regularity in semantic change*, Cambridge, Cambridge University Press.

5. Fonts

ALBET MAS, ALBERT I BENEJAM ARGUIMBAU, P., (2004), *Ciències socials, geografia*, 3, Alaquàs (València), Vicens Vives, pàgines 124 i 228.

GARCÍA FUERTES. MARIA ANTONIA I PALLOL, BELÉN (2006), *Ciències socials, geografia i història*, 1, Madrid, Editorial SM, pàg. 136.

Recebido para publicação em 12-08-14; aceito em 12-09-14